

6. Сказка как источник творчества детей и взрослых / Под ред. Ю.А. Лебедевой. – ВЛАДОС, 2001. – 288 с.

7. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В. Сухомлинский. – Киев: Радянська школа, 1974. – 288 с.

8. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / К. Ушинский. – М.: Просвещение, 1974. – Т.1. – 348 с.

УДК 371.32

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО)

Наталія БАЙДАК (с. Пантазіївка, Кіровоградська обл.)

У статті розкриті погляди видатного вітчизняного педагога Василя Олександровича Сухомлинського на особливості аналізу художніх творів на уроках літератури.

Ключові слова: педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського, аналіз тексту, інтерпретація твору, принципи шкільного аналізу тексту.

В статті розкриваються взгляды выдающегося отечественного педагога Василия Александровича Сухомлинского на особенности анализа художественных произведений на уроках литературы.

Ключевые слова: педагогическое наследие В.А. Сухомлинского, анализ текста, принципы школьного анализа текста, интерпретация произведения.

На сучасному етапі реформування літературної освіти школярів важливо мати таку особистість, яка здатна легко добувати, переробляти інформацію, отриману з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку, вести діалог на принципах толерантності та гуманізму. У реальному житті учень може стати конкурентоспроможним та успішним за умови високої мовленнєвої культури, активної мовленнєвої діяльності та цільового використання засобів комунікації.

Перед учителем світової літератури з'являється потреба вчити дітей не технічному оформленню висловлювання, а інтерпретації, творчості на тлі художнього твору, адже результатом читацької діяльності є здатність побудувати усне чи писемне мовлення у відповідності до жанрово – стильової манери письма автора, а також вести монолог, діалог, полілог, вибудовувати і вести дискусію, виголошувати промову тощо.

Однак, особливість і усного, і письмового мовлення полягає у тому, що воно наділене високим ступенем імпровізаційності, адже мовець має в будь-якій мовленнєвій ситуації точно висловити свою думку. Недостатній словниковий запас у сучасного учня може дезорієнтувати його у подібній ситуації. Саме тому для вчителя літератури, поряд з читацькою компетентністю, значимою є комунікативно-мовленнєва. Адже дану компетентність необхідно формувати не лише на уроках зв'язного мовлення, але й у системі уроків, позаяк словниковий запас учнів потребує мотивації, постійних тренінгів умінь і навичок. Поряд з цим, варто пам'ятати, що в практичному використанні мовлення не зводиться до

монологів та письмових робіт. Як правило, учні повинні стати і оратором, і співрозмовником, і опонентом, і доповідачем.

Комунікативно-мовленнєву потребу можна сформувати, якщо учень усвідомить, що оволодівши особливостями аналізу художніх творів, він розширить свої можливості спілкуватися, точно висловлювати свої думки, презентувати себе та продукт своєї діяльності.

Таким чином, серед стратегічних завдань літературної освіти є формування комунікативно-мовленнєвої компетенції учня як засобу володіння текстоінтерпретувальною та текстотворчою компетенціями. Наукові підходи до формування комунікативно-мовленнєвої компетентності розкрито в працях учених-методистів: А. Ситченка та В. Шуляра (методологія викладання літератури та роль учителя у формуванні літературної компетентності); Л. Мірошніченко (читач у просторі сучасного уроку світової літератури); Ж. Клименко (формування іномовної компетенції читачів засобами перекладних творів); Юрія Ковбасенка (формування здатності читача до інтерпретації модернових і постмодернових творів під час їх філологічного аналізу).

І тому, якщо ми хочемо сформувати посправжньому культурних читачів, варто визначити шляхи, якими відбувається залучення учнів до кращих здобутків світової літератури. А ці шляхи починаються з однієї відправної точки – аналізу тексту. Хоч які б методичні прийоми обрав учитель, які б інноваційні технології він використовував на уроці, усі вони мають бути зумовлені самим твором і

специфікою його аналізу. Тільки твір і його аналіз визначають методика його вивчення.

Проте аналіз художнього твору завжди викликав чимало проблем і труднощів у вчителів. Як аналізувати художній твір у середніх і старших класах? Які шляхи для цього обрати? Як сформувати в учнів навички аналізу художнього твору? Усі ці питання доводиться вирішувати вчителям-словесниками щодня.

В період активних пошуків ефективних форм, методів і прийомів роботи, що сприяють поліпшенню літературної освіти учнів, досвід В.Сухомлинського допоможе в розв'язанні цих важливих питань.

Саме в розробці вивчення читацьких інтересів учнів, у методиці роботи з книгою найбільшою мірою проявилася сутність новаторської діяльності В. Сухомлинського не тільки як педагога, але й як словесника. З окремих висловлювань про викладання літератури, особливо присвячених аналізу, вибудовується чітка система поглядів В. Сухомлинського на цю проблему. Хоча теоретичні судження педагога не закріплені конкретними прикладами аналізів текстів, але своєю загальною постановкою вони мають велике значення для сучасної школи.

Мета статті: сформулювати основні теоретичні засади аналізу літературного твору в педагогічній діяльності В. Сухомлинського.

Інтерес до теоретичних ідей минулого є однією з прикмет зрілості науки, усвідомленою готовністю осмислити історію з позицій сучасності. На привеликий жаль, нерідко виявляється, що в арсеналі минулого знаходиться немало відкриттів та ідей, справжня актуальність яких розуміється лише з бігом часу.

Новаторські підходи педагога до вивчення літератури роблять навчальний процес ефективним, цікавим, різноманітним, що сприяє формуванню всебічно розвинених, творчих громадян України. Учителі, які використовують педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського, зокрема нестандартні форми проведення уроків (уроки-диспути, уроки-подорожі в природу, семінари, конференції), підтверджують дійовість і ефективність таких підходів до вивчення літератури.

Надаючи особливого значення методиці викладання літератури в становленні молодої людини, розв'язанні тих завдань, котрі стоять перед школою, В. Сухомлинський постійно дбав про удосконалення викладання літератури, про знання, котрими повинні володіти учні, про розв'язання тих проблем, що виникають у словесника.

Аналіз художнього твору в школі, на думку вчителя, повинен розкрити перед учнем естетичну цінність твору, який вивчається на

уроці. Для цього необхідно в першу чергу звертатися безпосередньо до тексту художнього твору – до його читання.

“Як учитель музики несе на урок скрипку, а не книгу про скрипку, так і в устах викладача на уроці літератури повинне звучати художнє слово, що розкриває ідею, а не сумовиту розповідь про ідею”, - писав В. Сухомлинський [1, с. 43]. Щоб осягнути зміст і значущість художнього твору вчителю й учневі необхідно оволодіти методикою літературознавчого аналізу твору. Під поняттям “аналіз літературного твору” розуміють розчленування або розклад цілого на складові частини й вивчення кожної з цих частин окремо [2, с. 38]. Будь-яка версія аналізу базується на всебічному вивченні художнього твору.

Питання про шляхи аналізу літературного твору в школі досить дискусійне. На сучасному етапі є слушною думка О.Чиркова, котрий запропонував такі шляхи шкільного аналізу твору: текстуальний (коли розглядається текст сам по собі, у його цілісності й розмаїтті художніх компонентів), контекстуальний (коли текст аналізується відповідно до певного історико-літературного контексту з урахуванням напрямку, жанру, течії, філософської думки, розвитку культури тощо) та інтертекстуальний (коли встановлюються міжтекстові зв'язки на різних рівнях художніх творів).

Однак питання про шляхи аналізу художнього твору в школі лишається ще відкритим. І тут велику роль має відіграти досвід учителів-практиків, оскільки великого значення у процесі викладання курсу літератури набувають не тільки загальні шляхи аналізу, а й шляхи конкретні, придатні для кожного окремого тексту. А конкретних шляхів існує безліч. Шлях аналізу художнього твору – це той ключ, яким учитель «відкриває» твір для учнів, вводить їх у його неповторний світ.

У практичній діяльності учителя літератури Василем Олександровичем простежується така послідовність розгляду літературного твору:

1. Тема та ідейний зміст твору.
2. Образи і їх взаємозв'язок.
3. Композиція.
4. Ідея твору, його суспільне значення.
5. Мова твору.

6. Місце твору в історико-літературному процесі [4, с. 58].

Оскільки аналіз художнього твору має виховний характер, готує учня до життя, формує його ідейно-моральні переконання, виробляє ціннісні орієнтири, то ця проблема знайшла своє відображення в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Серед традиційних принципів літературної освіти визначено шкільний аналіз, інтерпретацію

твору та комунікативність. Сучасний досвід переконує в необхідності нових принципів: неперепресивної свідомості, толерантності; вивчення літератури в контексті розвитку культури й мистецтва (у зв'язку з живописом, музикою, кіно та інших видів мистецтва); діалогізму (літературна освіта актуалізує розвиток зв'язного мовлення школярів). Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі одним із завдань літературної освіти виокремлює розвиток зв'язного мовлення. Чинна програма зі світової літератури визначає, що «...важливим аспектом підготовки учня є надання йому в процесі вивчення зарубіжної літератури не лише літературної, а й мовної освіти. Адже жодні лінгвістичні вправи не замінять навичок користування мовою...». Працюючи з вершинними творами в найкращих українських перекладах, учні опановують саме нормативну літературну мову як інтегрований показник власного особистісного зростання.

В. Сухомлинський розглядав формування особистості засобами «живого слова». Сюжетно-змістовні лінії співробітництва вчителя літератури з учнем-читачем за компетентнісно-діяльнісною парадигмою розглядає В. Шуляр. Вирішення цієї проблеми представлено також у роботах М. Бахтіна, В. Біблера, Є. Ільїна. Психологічне обґрунтування цього питання знаходимо у спадщині відомого психолога І. Виготського, І. Сіниці.

В. Сухомлинський розумів, що виховати учня засобами літератури, дати знання з літератури та на їх основі розвинути певні вміння та навички не просто. Тому він і вважав викладання словесності однією із найскладніших справ у всьому навчально-виховному процесі.

Вважаючи кінцевою метою вивчення літератури становлення духовного світу людини, Василь Олександрович розумів, що учитель не завжди має можливість бачити наслідки своєї роботи, що інколи цілі десятиліття відділяють посів від жнив. «Інженером можна стати за п'ять років; учитися на людину треба все життя, – говорив В. Сухомлинський, – а для того, щоб засівати ниву, треба підготувати ґрунт, відібрати по зернині насіння – тільки тоді заколоситься багатий урожай» [7, с. 29]. Фактично Василь Олександрович орієнтував учня на вічне учнівство, а вчителя на вічний пошук. Але він був глибоко переконаний, що цей спільний процес безмежного росту і є вірним шляхом, який забезпечує здійснення головної мети не лише викладання української літератури, але й усього навчання в школі – виховання громадянина і людини.

Виконуючи завдання нестандартного типу, учні на щабель вище підносяться до розуміння тексту, вільно висловлюють думки, оцінюють

себе, стають красномовнішими і впевненішими, що свідчить про їхню адаптованість у літературному середовищі.

Вдалі нетрадиційні форми уроку сприяють успішній реалізації окресленої діяльності: урок-дослідження: «Поет на зламі двох епох»; урок-пошук: «Як не перетворитися на ліліпута?» (За Дж. Свіфтом), урок-дискусія: «Чи врятує краса світ?» (За О. Вайльдом); урок-застереження: «Почути прекрасне і не залишатися байдужими!»; урок-порівняння: «Печорін та Онегін: життєві ідеали та принципи».

Такі уроки потребують ретельного моделювання, у результаті чого вибудовується структура, яка враховує запити учня і втілює ідею діяльнісно-компетентнісного навчання. У статтях учителя знаходимо: «У знанні літератури на перше місце висувається розуміння ідейних та естетичних критеріїв художнього твору, глибоко особисте, емоційно-моральне ставлення до загальнолюдських цінностей» [3, с. 226].

Щоб учень повністю сприйняв літературний матеріал, а не просто механічно заучив його, В. Сухомлинський рекомендує давати завдання, котрі б не дозволяли замінити художній твір підручником.

Принципам шкільного аналізу художнього твору В. Сухомлинський надавав першочергового значення і вважав, що, аналізуючи твір, необхідно:

- а) постійно звертатися до тексту;
- б) дотримуватися загальнодидактичних і специфічних принципів аналізу;
- в) повсякчас звертати увагу до учнів, до їхніх почуттів, до сприймання ними твору;
- г) залучати життєвий досвід школяра для кращого розуміння художнього твору;
- д) враховувати зв'язок твору з сучасністю.

Аналіз художнього твору повинен бути спрямований на виховання, формування ідейно-моральних переконань учнів, вироблення ціннісних орієнтацій.

Отже, В. Сухомлинський до аналізу літературного твору ставив такі вимоги:

1) у процесі аналізу необхідно відкривати учням естетичну цінність літературного твору, знайомити їх з теоретико-літературними поняттями, формувати уявлення про умовності мистецтва, але робити це обережно, не випереджаючи їх читацького досвіду;

2) він не повинен перетворюватися в безпристрасне дослідження, а має супроводжуватися почуттями вчителя й спрямовуватися до серцець учнів;

3) у процесі аналізу твору необхідно враховувати думки й почуття школярів, сприймання ними тексту, враховувати їхній життєвий досвід.

Погляди Василя Олександровича на шкільний аналіз літературного твору багато в

чому визначають його вимоги до знань учнів з літератури.

В. Сухомлинський зазначав, що знати літературу – це не однаково, що знати фізику і хімію. Знати літературу, “це зовсім особливе поняття”, яке не можна зводити до “порції знань” з підручника, “до запасу фактів” [3, с. 226].

У результаті багатьох досліджень проблеми аналізу твору в спадщині В.Сухомлинського, визначено ставлення педагога до специфіки знань учнів із літератури. Вони, на думку педагога, складаються з двох органічно пов'язаних частин: розуміння учнями матеріалу та ставлення до матеріалу, що вивчається.

В. Сухомлинський не лише методист-теоретик і словесник-практик, він перш за все вчитель. Тому вирішував проблеми вивчення літератури, виходячи із загальних завдань навчання й виховання учнів. Він ставив питання про значення й роль літератури у вихованні творчо активної, всебічно розвиненої особистості не в межах самого предмета, а в межах усіх шкільних дисциплін. Вважаючи основним завданням школи виховання всебічно розвиненої, творчо активної особистості, Василь Олександрович для її розв'язання завжди звертався до літератури.

Педагог-практик один із перших сформулював основні положення розвиваючого вивчення літератури, яке в 60-і роки тільки зароджувалось. З них у просторі особистісно зорієнтованого навчання на уроках літератури актуальними є такі:

1. Людина не лише пізнає світ, а й своєю працею змінює його до себе.

2. Література стає підручником життя завдяки тому, що пробуджує моральні й естетичні почуття в їх тісній єдності.

3. Сприймання художнього твору глибоко індивідуальне, і важливо, щоб кожен проник у задум письменника.

4. Розумове виховання – одна з головних ланок навчально-виховного процесу. Потрібна спеціальна робота, спрямована на те, щоб дитина вміла думати.

5. Процес формування вмінь має бути керованим, розподіленим у часі, спеціально організованим.

6. У вивченні конкретного матеріалу важливим інструментом є різні настанови – те, що зберігається в пам'яті і служить ключем до пояснення нових явищ.

Говорячи про необхідну єдність морального й естетичного впливу художнього твору на учнів, В. Сухомлинський вказує на діалектичний зв'язок цих протилежностей у явищах мистецтва, внаслідок чого відбувається наближення сприймачів до усвідомлення авторського задуму й адекватного переживання прочитаного.

Оскільки процес сприймання й емоційної оцінки твору глибоко індивідуальний, підкреслював В. Сухомлинський, дуже важливо, щоб кожен учень усвідомлював авторський задум. Збагатившись авторським ставленням до життя, учні вноситимуть певні корективи у власні ціннісні орієнтири [5, с. 235-236].

В основі вивчення й аналізу художнього твору педагог рекомендував керуватися загальнодидактичними та специфічними принципами, надаючи особливого значення первинному читанню тексту.

Отже, до аналізу літературного твору В.О. Сухомлинський ставив такі вимоги:

1) у процесі аналізу твору необхідно відкривати учням естетичну цінність твору;

2) він не повинен перетворюватися в безпристрасне дослідження;

3) у процесі аналізу твору необхідно враховувати думки й почуття школярів, сприймання ними тексту.

Вимоги до аналізу твору визначали і вимоги до знань учнів з літератури. На думку педагога, знання з літератури складаються з двох, органічно пов'язаних між собою частин: із розуміння учнями матеріалу та із ставлення до нього. Аналіз художнього твору на уроках літератури повинен узгоджуватися із завданнями сучасності, враховувати життєвий досвід учнів і не випереджати їх читацького досвіду. Стверджена В. Сухомлинським необхідність керованого педагогічного впливу на учнів тісно пов'язана з цілеспрямованим вихованням особистості й відповідає глобальній дидактичній меті.

Отже, аналіз художнього твору – це справа надзвичайно складна, але й цікава. Не можна погодитися з думкою деяких учителів, які вважають, що твори треба просто читати з цікавістю. А звідки ж виникне ця зацікавленість? Що сформує стійкий інтерес учнів до світової літератури?

Тільки постійна й наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту допоможе нашим учням стати справді культурними читачами.

Під час роботи з навчальним матеріалом учні рідко залишаються байдужими, з'являється особистісна зацікавленість книгою, процес аналізу твору перетворюється в акт самоаналізу, заглиблення у власний аксіологічний простір. Творча партнерська взаємодія вчителя і учня веде до формування толерантної особистості, здатної до самопізнання, саморозвитку. Головне, що учні здатні усвідомити, що наше призначення в цьому світі – вчитися заради відкриття нових неосяжних світів. Непізнані світи незліченні, і всі вони тут, перед нами. Ми ще тільки на самому початку шляху.

Оскільки проблема аналізу літературних творів є актуальною, погляди В. Сухомлинського на вивчення літератури мають неоціненне значення не лише для історії методики, а й для сучасної методичної теорії й практики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинский В.А. Век математики или век Человека? / В.А. Сухомлинский // Воспитание школьников. – 1967. – № 1. – С. 40-43.

2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 576 с.

3. Сухомлинський В.О. Тайники перевантаження / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 223-229.

4. Аналіз системи уроків, відвіданих директором Павлівської середньої школи у 1960-1961 році // ПМС КН. 1740 РУ 512. – 95 арк.

5. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 7-390.

6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 393-626.

Дума про людину // Спр. 98. – 237 арк.

УДК 378.147

ФОРМИ І МЕТОДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ірина БАТРУН (Харків)

У статті розглянуті методичні засади формування творчої особистості, які викладені в науково-практичній спадщині В. О. Сухомлинського. Автор наголошує на тому, що методичний підхід, який запропонував В. О. Сухомлинський, випередив свій час, збігається за своєю суттю із сучасними ідеями формування креативної особистості, дає можливість створити унікальний педагогічний простір, в якому кожна дитина має можливість для повноцінної творчої самореалізації.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, творчість, креативність, виховання, особистість.

В статті розсмотрені методические основы формирования творческой личности, которые изложены в научно-практическом наследии В. А. Сухомлинского. Автор подчеркивает, что методический подход, который предложил В. А. Сухомлинский, опередил свое время и совпадает по своей сути с современными идеями формирования креативной личности, дает возможность создать уникальный педагогический простор, в котором каждый ребенок имеет возможность для полноценной творческой самореализации.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, творчество, креативность, воспитание, личность.

Актуальність теми. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського має різноплановий і багатоаспектний характер. Його творчість поза вимірювань часом, поза вимірювань будь-якої педагогічної або освітньої галузі науки і практики. На будь-які питання сьогоденної науки і практики ми знаходимо відповідь у науково-педагогічній спадщині вченого, Педагога з великої літери, в цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, безсмертної і багатющої скарбниці педагогічного досвіду, мудрості, натхнення.

У педагогічній спадщині вченого можна знайти вичерпні відповіді на багато актуальних питань освіти і виховання, розвитку та підготовки дітей до дорослого життя. Одним з напрямів, які активно розробляв В. О. Сухомлинський у своїй науково-практичній діяльності була проблема формування творчої особистості – одна з центральних проблем сучасної педагогіки.

Аналіз останніх публікацій. Всі дослідники, такі як Н. Ваганова, Н. Кардашов, Р. Павлюк, С. Литвиненко та інші, у своїх працях однозначно оцінюють важливість формування творчої особистості в педагогічному процесі,

ототожнюють цю якість із поняттям «креативність». Термін «креативність» у педагогіці та психології набув поширення на Заході у 60-ті роки ХХ століття після публікацій робіт Дж. Гілфорда, завдяки яким фактично народжується сучасна психологія творчої обдарованості (психологія креативності). Досліджуючи інтелектуальні здібності людини, структуру її інтелекту, Дж. Гілфорд виділив два базові типи мислення: дивергентний і конвергентний. Конвергентне мислення спрямоване на аналізі всіх наявних способів розв'язання задачі, з тим, щоб вибрати з них єдиний правильний. У свою чергу С. Литвиненко вважає креативність рисою творчо-обдарованої людини, яка пов'язана із створенням нею нових матеріальних та ідеальних продуктів [4, с. 216].

Р. О. Павлюк вважає, що одним з проявів креативності дитини є те, що практично у всіх справах вона намагається досягти успіху, а у деяких – найвищих результатів. До креативних особливостей дитини відносяться вмотивованість у пошуках нових засобів вирішення проблеми, результатом чого стає оригінальний творчий продукт [3]. Так, дослідниця Н. Ваганова виділяє такі основні